

# Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

---

KATRIEN SCHAUBROECK

ONTHEEMD

Krisis, 2010, Issue 3

[www.krisis.eu](http://www.krisis.eu)

Een vriendin van me is vijftien jaar geleden de honger en het geweld in Djibouti ontvlucht. Ze kwam aan in Brussel, verhuisde al snel naar Leuven omdat ze het er aangenamer vond, leerde Nederlands, volgde een opleiding tot bejaardenverzorgster, werkt voltijds en woont met haar twee jonge kinderen in een klein rijhuis aan de rand van de stad. Haar dochter Marian is acht jaar oud, doet het goed op school, gaat naar balletles, volgt notenleer en heeft bijna uitsluitend blanke vriendinnetjes. Het gezin is zo goed geïntegreerd dat je haast zou vergeten het allochtoon te noemen.

Marian is zoals al haar klasgenootjes gek op de tekenfilms van Walt Disney. Op een zondagmiddag toonde ze me haar prentenboek met portretten van Assepoester, Sneeuwwitje en al die andere prinsessen uit meisjesdromen. Trots bladerde ze door haar tekeningen en wees me erop hoe zorgvuldig ze de kleuren van de rokken en japonnen had uitgekozen. Het viel me op dat ze de gezichten nog niet had ingekleurd. Haar uitleg volgde snel en zonder nadenken: dat kwam omdat haar stift met vleeskleur leeg

was. Vleeskleur ... ik had het woord in geen twintig jaar meer gehoord, maar het riep Proust-gewijs meteen een hele wereld op. Hoeveel van mijn kinderproblemen had deze kleur niet opgelost. Nooit meer aarzelen tussen roze of geel of wit: wanneer het gezicht aan de beurt was, greep de kinderhand automatisch naar dat zalmroze dat ook in mijn schooltijd door iedereen 'vleeskleur' werd genoemd. Glimlachend bedacht ik dat er blijkbaar nog niet veel was veranderd.

Maar meteen overviel me ook een ander gevoel: hoe verschillend moet Marians kindertijd niet zijn van de mijne? Opgroeiend in een land van Coca-Cola, Sinterklaas en Walt Disney komt ze zelden in aanraking met de cultuur van haar voorouders. Zelf heeft ze daar weinig problemen mee, zo weinig dat ze niet snapt waarom ik getroffen ben door haar opmerking over 'vleeskleur'. Als ik haar vraag of alle huiden dan dezelfde zalmroze kleur hebben, begrijpt ze het al iets beter. Maar ze ontwijkt het oplichtende probleem en beantwoordt mijn vraag niet. Dat haar eigen huidskleur afwijkt van de norm vastgelegd door kleurstiften heeft haar eigenlijk nog nooit beziggehouden. Dat is enerzijds geruststellend. Blijkbaar wordt ze daar weinig op aangesproken. Maar anderzijds zag ik in dit kleine voorval een teken van hoe weinig ruimte onze samenleving laat voor culturele diversiteit en hoe onterecht het bedreigde gevoel van 'de bange blanke man' is.

Marian en haar moeder maken er geen punt van dat in de lessen wereldoriëntatie op school enkel de katholieke feestdagen op de kalender worden gezet. Sinterklaas komt bij hen thuis niet langs, Kerstmis en Pasen worden niet gevierd. In huiselijke kring vieren ze wel het Offerfeest en het Suikerfeest. Maar aan de ramadan doen ze dan weer niet mee. Marian is moslim zoals ik katholiek ben. Zoals haast alle katholieken in België beleef ik Pasen nauwelijks nog als een religieus feest maar veeleer als deel van een culturele of familiale traditie. Is Marian ook Belg zoals ik en de meeste mensen die ik ken Belg zijn? Niet echt in hart en nieren, ondoordacht en meestal onbewust, maar toch gelaten en tevreden? Ze heeft op school geleerd over pater Damiaan, ze kent de koningen en alle provincies bij naam, haar moeder toont haar documentaires over de Tweede Wereldoorlog. Als ze zich al minder Belg zou voelen, zal het niet zijn uit gebrek aan kennis en vertrouwdheid met geschiedenis en gewoonten. Maar de

kans is groot dat Marian zich even veel of, misschien beter, even weinig Belg voelt als alle achtjarigen in België.

Toegegeven, er zijn enkele verschillen tussen Marian en haar blanke vriendinnetjes. Zo is het voor Marian niet helemaal duidelijk wat haar moedertaal is. Ze is geboren in Leuven, maar haar eerste woordjes waren Somalisch. En nog steeds spreekt haar moeder Somalisch met haar kinderen, doorspekt met Vlaamse zinsneden vooral wanneer ik op bezoek ben. Maar Marian gaat naar een Vlaamse school en beheerst het Nederlands duidelijk veel beter dan het Somalisch. Haar dromen en gedachten, de ruzies met haar broertje, de brieven naar alle vriendinnen zijn in het Nederlands geformuleerd. Is de taal van haar moeder dan nog haar moedertaal? Ook wat haar vader betreft, stelt zich een gelijkaardige paradox. Want de ironie wil dat haar vader, een autochtone Belg, na de echtscheiding een nieuw gezin gestart is in Afrika en reeds jaren in Congo woont. Het land van haar vader is met andere woorden niet Marians vaderland. Eerder dan een antwoord te zoeken op de vraag wat Marians vaderland en moedertaal dan wel zijn, dringt zich de suggestie op dat de vraag irrelevant is. De begrippen 'vaderland' en 'moedertaal' lijken achterhaald in onze geglobaliseerde wereld. Er zijn zo vele kinderen als Marian, zo vele moeders en vaders als die van Marian, van wie het leven zich een bochtig traject kronkelt over de aardbol. Zijn deze migranten ontheemd? Zijn ze ballingen op deze wereld, nooit ergens helemaal thuis? Mocht ontheemding een puur descriptieve term zijn die wijst op het gebrek aan een duidelijk vaderland, een klare moedertaal, dan was het antwoord positief. Maar 'ontheemd' draagt 'verweesd', 'ontworteld' en 'eenzaam' in zich, adjectieven die niet zomaar van toepassing zijn op Marian en haar ouders. Of zou het nuttiger zijn om 'ontheemding' van deze negatieve associaties te ontdoen, en onbevooroordeeld na te denken over de betekenis ervan? Eenzaamheid, verwezing en ontworteling wensen we niemand toe. Maar de mogelijkheid om zich te distantiëren van het land waar men geboren is, kan daarentegen zeer welkom zijn. Ik betrap mezelf immers soms op een lichte vorm van 'actieve ontheemding' in gesprekken met buitenlanders die maar niet verstaan waarom een pietluttig land als België zo moeilijk samen te houden valt. In een dwaze poging me in te dekken en me te distantiëren van al die 'pietluttigheid' start ik mijn uitleg soms met de loze opmerking dat ik me voor alle duidelijkheid 'niet echt

Belg voel'. Marian heeft een veel sterker wapen uiteraard, zij hoeft zelfs niet expliciet afstand te nemen van haar Belgische nationaliteit om als vanzelf een zekere afstand te laten vermoeden. Marians relatie tot België is er één met *no strings attached*, en relaties van deze soort hebben onmiskenbaar bepaalde voordelen. Ik besef trouwens goed dat mijn occasionele wens tot ontheemding iets lafhartigs heeft, Belg zijn is immers hoege-naamd geen last om te dragen. Het weegt zelfs niet meer dan een pluimpje in vergelijking met het gewicht van sommige andere nationaliteiten. Nergens besepte ik dat zo scherp als in Berlijn begin juli 2010 tijdens het wereldkampioenschap voetbal.

In de algemene opinie werd het WK in Zuid-Afrika gepercipieerd als het eerste kampioenschap waarbij een Duitser weer ongegeneerd voor zijn nationale ploeg kon supporteren. Maar die mening werd niet door al mijn Berlijnse vrienden gedeeld. Of beter, ze deelden de mening, maar niet het gevoel. Ze erkenden dat er geen argumenten voor waren, maar ze kregen zichzelf nog niet zover om zich 90 minuten onder te dompelen in menigten gehuld in de Duitse driekleur. Sinds hun geboorte hadden deze dertigers de waarschuwingen ingepeperd gekregen. Zwaaien met de Duitse vlag, trots zijn op het vaderland, uitpakken met een unieke nationaliteit ... het was ongezien, ongehoord, ongedaan. In 1990 werd West-Duitsland wereldkampioen, maar geen weldenkende Duitser die toen voor de nationale ploeg supporterde. Alle supporterssympathie en alle voetbalvreugde werden gekanaliseerd in de richting van het Kameroense elftal, de verrassing van het WK in 1990. Kameroense vlaggen wapperden in Berlijn, de naam van Roger Milla weerklonk door de straten, de Duitsers blonken uit in Kameroense trots, terwijl de *Mannschaft* haast in stilte zegevierde. Dit jaar was anders. De rouwkledij mocht afgeworpen, de vlaggen in de lucht gestoken, de trots uitgeschreeuwd. En het deed vele Duitsers zichtbaar deugd. Maar voor anderen was het een verwarrende vreugde, een bitterzoet gevoel. Toen ik een vriendin uitnodigde om samen naar de uitzending van de halve finale te gaan kijken, paste ze en zei ze verontschuldigend dat de aanblik van 'te veel vlaggen' haar ziek had gemaakt tijdens haar poging om deel te nemen aan het volksfeest naar aanleiding van de overwinning in de kwartfinale. Een andere vriendin gaf toe dat ze door dezelfde worsteling was gegaan, maar dat haar eigen kinderen haar hadden geholpen om het onschuldig karakter van deze

uitbarstingen van Duitse trots te erkennen. Haar zoontje die een voetbaltrui wil van zijn idool Schweinsteiger, haar dochter die wil zwaaien met een plastic vlagje – wat kan daar fout aan zijn, vroeg ze zich terecht af. Gaandeweg zal ook de huidige generatie dertigers het juk van een beladen verleden van zich afschudden. Dat valt in elk geval te hopen. Maar op dit moment herinnert een wereldkampioenschap voetbal hen aan een afkomst waar ze liever niet aan herinnerd worden. Duitsland is hun thuisland tegen wil en dank.

Hoe graag zouden mijn Berlijnse vrienden op sommige momenten willen zeggen dat Duitsland niet echt hun thuis is – een beetje (maar niet helemaal) zoals ik als tiener zo graag de mogelijkheid opperde dat ik misschien wel geadopteerd was. Uiteraard liep ik niet weg van thuis, en was ik door de bank genomen zeer gelukkig waar ik was, maar ik genoot ervan me op die vrijblijvende manier te distantiëren van in mijn ogen gênante situaties of ongelukkige uitspraken van moeder of vader. Zoals ik het excuus dat ik me niet echt Belg voel inroep om me iets minder Belg te maken, zo twijfelde ik aan de bloedverwantschap met mijn ouders in de hoop me iets minder hun dochter te maken. Die hoop bleek illusoir en de zelfverdediging welbeschouwd dwaas en flauw. Ze verraadt de onwil om een zekere afhankelijkheid te aanvaarden. Niet alles aan me is er door mijn toedoen gekomen, en wie mijn ouders zijn, ligt nu eenmaal buiten mijn controleveld. De zelfverdediging was ook een poging om me boven mijn ouders te stellen, een onhebbelijkheid van de zich superieur wanende adolescent. De halfbakken poging om mijn ouders iets minder mijn ouders te maken, was uiteraard tot mislukken gedoemd. Het was niet mogelijk en, in mijn geval, beslist ook niet wenselijk. De flauwe mopjes van mijn vader, de ouderwetse garderobe van mijn moeder vormden allesbehalve voldoende reden om hun een dochter te ontzeggen. Mijn familienaam kwam zonder bagage en roept, voor zover ik weet, geen bezwaarlijke associaties op. Hoe anders moet het zijn voor de kinderen van criminelen, of ook beroemdheden, die soms bezwijken onder het gewicht van hun familienaam. Een familienaam en een nationaliteit hebben alvast dit met elkaar gemeen: ze zadelen wie haar draagt op met een verleden waar hij niet altijd mee verbonden wil worden. Beide kunnen symbool staan voor een veilige thuishaven maar evenzeer voor een gevangenis. Wat voor mij slechts geldt bij wijze van overdrijving, komt levensecht tot uiting bij Duitse

burgers en kinderen van seriemoordenaars: hun relatie tot vaderland of vader is bij uitstek een haat-liefdeverhouding.

Zoals bekend komt liefde met lusten en lasten. Dat is niet anders voor vaderlandsliefde of de liefde tussen kinderen en ouders. Soms wordt de last zo zwaar dat liefde nog moeilijk te verdragen valt. Een filosofische vraag die door dergelijke psychologisch zware situaties opgeroepen wordt, is of liefde in die extreme gevallen naast onverdraagbaar misschien ook onverdedigbaar wordt, en of dat dan iets leert over de redenen voor liefde in het algemeen. Dit soort vragen ontlokte de jonge Australische filosoof Simon Keller een uitdagende stelling: hij beweert dat de waarde van loyaliteit schromelijk overschat wordt.<sup>1</sup> Doorgaans prijzen we loyaliteit als een waardevolle eigenschap, die we bovendien vaak interpreteren als een maatstaf voor de intensiteit of oprechtheid van een liefdesrelatie. Zowel liefde van mens tot mens (zoals in vriendschappen, romantische relaties of ouderliefde) als van mens tot 'instituut' (zoals een voetbalploeg of een land) wordt gekenmerkt door een mate van loyaliteit. Of loyaliteit essentieel een gevoel dan wel een houding betreft, is een punt van discussie dat voor dit essay niet uitgeklaard hoeft te worden. Of iemand trouw is, blijkt enerzijds uiteraard in de eerste plaats uit zijn daden; maar het lijkt anderzijds ook zo dat de getrouwe daad gemotiveerd moet zijn door een bepaalde emotie om diegene die de daad stelt werkelijk als loyaal of trouwhartig te waarderen. Om de relatie tussen liefde en loyaliteit iets scherper te stellen, dient vooraf ook opgemerkt te worden dat loyaliteit niet noodzakelijk gepaard gaat met en niet steeds onderdeel is van een liefdesrelatie. Veel werknemers voelen zich bijvoorbeeld genooddaakt om loyaal te zijn ten aanzien van een werkgever, maar het is niet gebruikelijk om in dit verband over liefde te spreken; op zijn minst niet zo gebruikelijk als in het geval van een voetbalsupporter of inwoner van een land. Omgekeerd lijkt een zekere mate van loyaliteit wel noodzakelijk (zij het niet voldoende) voor het (voort)bestaan van een liefdesrelatie. Sommigen vinden het misschien natuurlijker om vaderlandsliefde (of patriottisme, ik gebruik beide termen als synoniemen) te definiëren als essentieel een vorm van trots eerder dan loyaliteit. Maar behalve het feit dat deze definitie op de keper beschouwd minstens even verwonderlijk is (hoe kan men trots zijn op iets waar men geen enkele verdienste aan heeft?), is het niet geheel vreemd om vaderlandsliefde te verbinden met een vorm van

trouw (waar een beroep op wordt gedaan wanneer het moeilijk gaat zoals in oorlogssituaties of, minder heroïsch, besparingstijden). Zonder beide termen gelijk te stellen beschouwt ook Keller loyaliteit als constitutief voor liefde, inclusief vaderlandsliefde. Voor zover hij in *The Limits of Loyalty* de waarde van loyaliteit ondergraaft, onderwerpt hij dan ook onvoorwaardelijke appreciatie van liefde aan een sceptische blik. Daarom lijkt het soms alsof de termen 'loyaliteit' en 'liefde' in zijn argument inwisselbaar zijn, maar liefde omhelst duidelijk meer dan loyaliteit. In elk geval kan men Kellers twijfels over het belang en de waarde van loyaliteit kaderen in een bredere discussie over de redenen, verklaringen en waarde van liefde.<sup>2</sup>

Keller ontmaskert loyaliteit als een valse deugd aan de hand van volgende voorbeelden: een slaaf kan trouw zijn aan zijn meester, een vrouw aan haar mishandelende echtgenoot, een soldaat aan zijn harteloze generaal, een volk aan zijn corrupte leiders, een idealist aan zijn ontspoorde ideaal. Volgens Keller tonen deze voorbeelden aan dat loyaliteit niet waardevol is op zich, het hangt er maar vanaf waarop ze betrekking heeft. Trouw aan een intelligente leider of een liefhebbende echtgenoot is bewonderenswaardig maar enkel, benadrukt Keller, omdat er goede redenen zijn voor het promoten van de waarden die deze personen belichamen. Er bestaan veel misopvattingen over loyaliteit volgens Keller, maar geen enkele heeft zulke verwoestende gevolgen gehad op zo een grote schaal als de idee dat loyaliteit aan het vaderland, en bij uitbreiding vaderlandsliefde, een ideaal is. Keller acht geen tussenpositie mogelijk en zweert elke vorm van patriottisme af.

Centraal in Kellers argument is de definitie van loyaliteit als een vorm van partijdigheid die zich niet enkel in daden veruitwendigt, maar ook de gedachten en gevoelens van een persoon (mis)vormt. In de mate dat loyaliteit het oordeelsvermogen vertroebelt, corrupteert het de betrokken partijen, stelt Keller. Als we een eerlijk oordeel willen over onze prestaties of plannen kunnen we daarom maar beter niet luisteren naar onze vrienden of onze ouders. Natuurlijk zijn we niet steeds geïnteresseerd in de waarheid, soms willen we gewoon steun, waar Keller zich trouwens niet minachtend over uitlaat, aangezien steun van onze naasten broodnodig kan zijn willen we überhaupt ooit iets tot stand brengen.

Partijdigheid wordt echter niet altijd goedgepraat door de positieve gevolgen ervan. De ouderliefde voor een kind en de sympathie voor een vriend leiden tot overschatting die doorgaans aanvaardbaar en dikwijls wenselijk is. Het motto 'mijn kind, schoon kind' is vanuit evolutionair oogpunt volstrekt verklaarbaar en vanuit kinderpsychologisch perspectief zeer nuttig. Maar in het geval van liefde voor een land wegen de positieve gevolgen voor Keller helemaal niet op tegen de schade en het onrecht voortgebracht door een overdreven gunstige en dus foutieve beoordeling. Kellers conclusie luidt onverbiddelijk: patriottisme is een ondeugd eerder dan een deugd. En aan loyaliteit dienen daarom grenzen te worden gesteld.

Het vraagt weinig inbeeldingsvermogen om te begrijpen hoe Keller tot die conclusie komt. Mijn vrienden in Berlijn zouden het maar al te goed begrijpen. Er is inderdaad niets waardevols aan de loyaliteit van een nazi. Maar tegelijkertijd vind ik het erg moeilijk om gevaar of ondeugd te ontwaren in de voetbalvreugde van de Berlijners, hoewel die niet veel anders was dan een manifestatie van nationale trots. Net zoals de moeder van supporterende kinderen vraag ik me oprecht af: wat kan hier fout aan zijn? Inderdaad, nationale gevoelens kunnen ontsporen en vaderlandsliefde kan wild groeien. Maar zolang patriottisme de vorm aanneemt van een voetbalsupporter, lijkt het overdreven voorzichtig en nodeloos wantrouw om het af te zweren als ondeugdzaam of gevaarlijk. Ook vaderlandsliefde kan immers, net als vriendschap of ouderliefde, aangenaam en nuttig zijn (wat voor David Hume trouwens zou volstaan om het een deugd te noemen). Het is fijn zich thuis te voelen in een land en, hoe minimaal en kortstondig het effect ook mag zijn, opflakkingen van solidariteit zijn welkom in een samenleving. Het hangt er maar vanaf over welke samenleving men spreekt, zou Keller opwerpen. Maar deze kritiek kan ondervangen worden door nauwkeuriger te definiëren wat vaderlandsliefde precies is, hoe het tot stand komt en in welke zin het waardevol is. Daar bestaan minstens twee verschillende opvattingen over.

Ten eerste zou men kunnen volhouden dat patriottisme intrinsiek waardevol is, doch niet absoluut of allesoverwinnend. De contextafhankelijkheid waar Kellers kritiek op zinspeelt, is geen uniek probleem voor patriottisme en de erin vervatte loyaliteit. Ook andere deugden als eerlijkheid, dankbaarheid of vrijgevigheid kunnen worden tentoongespreid ten

aanzien van personen die deze eerlijke, dankbare of vrijgeveige behandeling niet waard zijn. Maar dat maakt eerlijkheid, dankbaarheid en vrijgevigheid toch niet tot mindere deugden, laat staan tot ondeugden? Wat volgens deze denkwijze wel volgt is dat loyaliteit (net als andere deugden) intrinsiek waardevol is, maar niet *absoluut* waardevol, wat betekent dat de waarde ondermijnd kan worden bijvoorbeeld wanneer loyaliteit gericht is op een immoreel of in een ander opzicht waardeloos project. De koppeling van de waarde van loyaliteit aan de eigenschappen van het voorwerp dat loyaliteit geniet, verklaart perfect waarom loyaliteit ten aanzien van de nazi-ideologie of ten aanzien van een mishandelende echtgenoot ongewenst is. Maar deze denkwijze leidt ook tot minder plausible implicaties. Ter oplossing voor Kellers probleem suggereert ze immers dat men enkel patriottisch mag zijn ten aanzien van een land dat het waard is. Maar zo werkt vaderlandsliefde, en liefde tout court, helemaal niet. De vraag of liefde gebaseerd is op redenen is een erg ingewikkelde. En hoewel we iets kunnen maken van uitspraken als ‘hij houdt te veel van haar’ of ‘ouders blijven in gebreke wanneer ze niet van hun kinderen houden’ blijft het fenomenologisch erg onwaarschijnlijk om te veronderstellen dat mensen in staat zouden zijn om het feit of ze al dan niet van iemand of iets houden te laten afhangen van een redelijke afweging van alle positieve eigenschappen van persoon of ding. Wie van iemand houdt, doet dat zelden tot nooit op basis van de beslissing dat hij of zij het waard is. En hoewel vaderlandslievende burgers allicht in staat zullen zijn om een lijst troeven van hun land op te sommen, valt het moeilijk te geloven dat hun liefde erop gebaseerd is: per slot van rekening nemen de meeste mensen genoeg met het land waarin ze toevallig geboren zijn en maken ze niet eerst een afweging tussen alle mogelijke kandidaat-ontvangers van hun liefde.

Een alternatieve benadering van patriottisme zegt daarom dat elk land het evenveel waard is, en dus in zekere zin geen enkel land het echt waard is, althans niet om intrinsieke eigenschappen die het zou bezitten in tegenstelling tot andere landen. Deze tweede benadering van vaderlandsliefde schrijft aan de intrinsieke eigenschappen van een land zoals de rijke geschiedenis, de machtige cultuur, de lekkere gastronomie ... geen enkele rechtvaardigende kracht toe. Wie zoekt naar redenen voor liefde, inclusief vaderlandsliefde, moet zich buigen over een andere categorie van

eigenschappen dan de intrinsieke, namelijk de zogenaamde relationele eigenschappen. Over intrinsieke eigenschappen beschikt een object op zichzelf en die heeft het uitsluitend te danken aan zijn eigen aard. Relationele eigenschappen bezit het daarentegen slechts bij gratie van een relatie tot iemand of iets anders dan zichzelf. Dat hij jouw man is, zij jouw dochter, dit jouw land zijn de eigenschappen die een liefdesrelatie rechtvaardigen volgens de relationele benadering. De intrinsieke eigenschappen van manlief, dochter of land doen niet ter zake, want ware dat wel zo geweest dan zou om het even wie evenveel redenen hebben om van hem of haar te houden aangezien intrinsieke eigenschappen zich per definitie manifesteren onafhankelijk van context of relatie. Wanneer vaderlandsliefde gegrond is in de relatie die een inwoner heeft met zijn land hebben mensen die deze relatie ontberen geen redenen om van het land te houden. Dus ook op deze manier kan men de waarde van vaderlandsliefde nuanceren, door haar letterlijk relatief te noemen.

Er zit iets circulaire in de uitspraak dat de reden om van je land te houden berust op het feit dat het jouw land is. Deze relationele rechtvaardiging komt gevaarlijk dicht bij het toegeven dat er eigenlijk geen redenen is. Maar zou die uitkomst echt te vrezen zijn? Het besef dat liefde ongegrond is kan, paradoxaal genoeg, niet leiden tot het onschadelijk en onschuldig maken ervan. Het lijkt bijvoorbeeld gezond en gepast om als ouder te beseffen dat je kind niet uitzonderlijk slimmer, sterker, beter is dan andere kinderen, maar om het niettemin uitzonderlijk veel aandacht te schenken. Er zijn rechtvaardigingen denkbaar extern aan de interpersoonlijke relatie (gegrond in evolutionaire of psychologische theorieën), maar vanuit het perspectief van de ouder kan het maar beter onmogelijk blijken om te rechtvaardigen waarom zijn kind de beste zorgen verdient. Veel verder dan ‘omdat het mijn kind is’ komt hij vaak niet, en dat is maar goed ook. Hetzelfde geldt voor vaderlandsliefde. Er zijn externe rechtvaardigingen in termen van nut en plezier mogelijk, maar vanuit het standpunt van de patriot zou ‘omdat het mijn land is’ beter volstaan. De problemen waartoe patriottisme kan leiden en die Keller ertoe brengen om het een ondeugd te noemen, ontstaan pas wanneer burgers hun liefde interpreteren als een redelijke reactie op ‘objectieve’ waarden van een land die ook andere mensen redenen geven om het te verkiezen boven elk ander land. Maar zolang men een relationele opvatting van de aard, herkomst en waarde

van liefde voor ogen houdt, kan loyaliteit ook in de vorm van vaderlands-liefde best binnen aanvaardbare perken blijven.

Het gevaar tot objectivering treft ook andere vormen van liefde en richt ook daar schade aan. Ouders die hun kind het gevoel geven dat hun liefde groter zou zijn mocht het slimmer of sterker of begaafder zijn, vergissen zich pijnlijk in wat liefde is en begaan bovendien een onvergeeflijke opvoedingsflater. Dit lijkt het geval te zijn geweest met de ouders van de Palestijns-Amerikaanse auteur Edward Said die in zijn autobiografie *Ontheemd* de opmerkelijke uitspraak doet: 'Ik heb geleerd dat het verkieslijk is nooit helemaal ergens thuis te horen.'<sup>3</sup> De verstrengeling van twee culturen in de naam van de auteur doet op het eerste gezicht vermoeden dat de ontheemding in de titel van sociaal-culturele aard is. Migranten beschrijven hun spreidstand tussen twee culturen wel vaker als een toestand van nergens thuishoren. In strikt descriptieve zin horen deze migranten (als we illegale vluchtelingen buiten beschouwing laten) uiteraard wel ergens thuis, het is te zeggen: ze zijn lid van een staat en administratief-procedureel gezien ontbreekt er niets. Maar het nergens thuishoren waarover deze migranten spreken is veeleer de uitdrukking van een gevoel, van een zich nergens thuis voelen. Dit gevoel heeft niets met formeel lidmaatschap te maken maar met een gevoel van sociale verbondenheid. Said verwoordt zijn positie van thuisloosheid dan ook tegen de maatschappelijke achtergrond van zijn leven in Jeruzalem, Caïro, Beiroet en New York: vier wereldsteden waar hij woonde, werkte, naar school ging en toch nooit thuis was. Hij voelde er zich een vreemdeling, niet opgenomen in de gemeenschap. Maar Said's memoires laten ook toe om de wortels van zijn gevoel van ontheemding te situeren in een veel intiemere en lokalere sfeer dan de maatschappelijke. Het waren in de eerste plaats Said's ouders die hem het gevoel gaven een buitenstaander te zijn, niet helemaal op zijn plaats in de wereld, ver verwijderd van het ideale kind dat zij voor ogen hadden. Als kind voelde Said zich voortdurend afgewezen door zijn autoritaire vader. Als volwassene nam hij gewillig het standpunt van de buitenstaander in en dat maakte van hem een scherpe observator en een schitterend auteur. Dat succes zou kunnen verklaren waarom Said zich gelukkig prijst en zich nergens helemaal thuis zou willen voelen. Wie daarentegen de anekdotische verklaring voor de theoretische rechtvaardiging wil inwisselen, kan Said's waardering van ont-

heemding ook lezen als een pleidooi voor cultureel kosmopolitisme. Of misschien beter als de beschrijving van de groeibodem ervan. *Ontheemd* beschrijft immers gedetailleerd hoe de familie Said met haar hang naar het Westen (zoon Said kreeg niet voor niets de naam van de Prince of Wales) nooit assimileerde in de Egyptische samenleving, hoe Said als Arabier op Engelse scholen uitsluitend over Europese literatuur leerde, hoe hij als westerling in het Oosten en als oosterling in het Westen steeds geïsoleerd was. Het levensverhaal van Said suggereert heel sterk dat hij van de nood een deugd gemaakt heeft, dat zijn identiteit als kosmopoliet hem eerst opgedwongen werd vooraleer hij die omarmde. Hij schrijft dat het verkieslijk is zich nergens helemaal thuis te voelen en hij blijft zich graag vereenzelvigen met de Palestijnse vluchteling zelfs na vele jaren als professor in New York met een Amerikaans paspoort. Maar anderzijds was Said natuurlijk ook een vurig pleitbezorger voor de oprichting van een binationale staat voor Joden en Palestijnen, en was hij zich zeer scherp bewust van het belang ergens thuis te horen. De verhouding tussen politiek en cultureel wereldburgerschap is inherent complex, net zoals de balans tussen lokalisme en kosmopolitisme. Said's ambigue houding er-tegenover hoeft dan ook niet te verbazen. Maar hoe men ook moge denken over de theoretische argumenten voor de mogelijkheid en wenselijkheid om zich burger van de wereld te voelen, het te maken punt hier is dat niemand het wenselijk zou achten dat ouders het nalaten om hun kinderen een thuis te bieden, om hen het gevoel te geven dat ze welkom zijn. Thuisloosheid lijkt in dat opzicht helemaal geen na te streven positie. Misschien valt het tegendeel door tegenspoed wel te leren – zoals in Said's geval – maar spontaan verkiezen we de mogelijkheid om ons op ten minste één plek ter wereld thuis te voelen, en danken we onze ouders als ze ons dat liefdevolle thuis hebben gegeven. Hoe men ook over de noodzaak van culturele identiteiten, soevereine staten of lokale gemeenschappen moge denken, zich geliefd en geborgen weten binnen een gezin is belangrijk. Dat gebrek aan liefde en geborgenheid voor sommigen, zoals voor Edward Said, de bron van hun kracht blijkt te zijn, verandert daar niets aan.

Dat liefde kan ontaarden, doet evenmin iets af aan haar waarde. Liefde die afglijdt in terreur of nietsontziende partijdigheid wijst immers vaak op een foute opvatting over wat haar rechtvaardigt – of nauwkeuriger nog,

op de foutieve opvatting dat liefde gerechtvaardigd zou moeten of kunnen worden. Een ultieme grond of objectieve reden voor deze of gene liefde bestaat niet. Liefde is contingent, en wat dat betekent, wordt treffend verwoord door de Australische cabaretier Tim Minchin die zingt 'If I didn't have you to hold me tight, if I didn't have you to lie with at night, if I didn't have you to share my sights, and to kiss me and dry my tears when I cry ... well, I really think that I would ... have somebody else.' Vaderlandsliefde vormt geen uitzondering op die regel. Duitsland had mijn thuisland kunnen zijn, Djibouti dat van Marian en die contingentie verandert volgens de relationele theorie van redenen voor liefde niets aan het belang van een vaderland of de liefde die ernaar uitgaat. Dit gezegd zijnde, lijkt het evenwel gepast om de waarde van vaderlanden te nuanceren. Kellers scepticisme heeft dit alvast goed begrepen: het belang van een vaderland en de eraan gekoppelde waarde van patriottisme moeten niet overdreven worden. Moeders en vaders zijn veel belangrijker dan moedertalen en vaderlanden. Het valt te betwijfelen of Marian haar geboorteland ooit zal beschouwen als een vaderland, maar dat gemis hoeft niet dramatisch te zijn. Heel waarschijnlijk zal Marians loyaliteit ten aanzien van België toenemen naarmate ze meer maatschappelijke aandacht voor haar leefwereld, interesse in haar culturele achtergrond en aanvaarding van haar huidskleur ervaart. Maar zolang de Belgische samenleving daar nog niet aan toe is, vindt Marian gelukkig alle zorg en aandacht die ze nodig heeft in dat andere thuis – een thuis dat men iedereen toewenst.

Katrien Schaubroeck promoveerde in 2008 op een proefschrift over praktische redenen en is als postdoctoraal onderzoeker van het FWO – Vlaanderen verbonden aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte (K.U.Leuven).

© De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.

---

<sup>1</sup> Simon Keller, (2007) *The Limits of Loyalty*. Cambridge: Cambridge University Press.

<sup>2</sup> Op <http://bloggingheads.tv/diavlogs/23169> kan men luisteren naar een interessant gesprek van Niko Kolodny met Simon Keller over de implicaties van zijn argument tegen vaderlandsliefde en voor andere vormen van liefde. Er is het laatste decennium in de analytische filosofie een gespecialiseerd debat ontstaan over de vraag of liefde te rechtvaardigen valt (het debat over *the reasons for love*. De posities ingenomen door Keller en Kolodny worden helder uiteengezet in resp. Simon Keller (2000) 'How Do I Love Thee? Let Me Count The Properties'. *American Philosophical Quarterly*, 37 (2): 163-173) en Niko Kolodny (2003) 'Love as Valuing a Relationship'. *The Philosophical Review*, 112 (2): 135-189.

<sup>3</sup> Edward Said (2009) *Ontheemd*. Amsterdam: Uitgeverij Arbeiderpers.